

Unitárius történetírás és Kálvinorthodoxia.

Első Rész.

Családügy és othodox politika.

III. Fejezet.

(Folytatás.)

A Kálvin segélyére Genfbe érkezett Farel már reggel 7 órakor megjelent Servet sötét börtönében. Tüstént vitára is kelt vele, hogy tévelygése sötétéből az igaz tudomány mellé vezesse őt. A hosszas börtönbeli nyomortól, vallatásbeli kinzásoktól elgyengült fogoly szeliden csak arra kérte a buzgolkodó lelkiatyát, mutasson ki bár egyetlen-egy helyet a bibliából, melyben Isten fiának mondatik a Krisztus, mielőtt Máriától az ember Jézus született volna. Mely fogas kikötésre, mikor a leleményes Farel *jobb* bizonyítékokkal próbált volna előállani, Servet egy szóval sem válaszolt az ismert orthodox érvekre, csupán csak annyit jegyzett meg, hogy ő előbbi vélekedése mellett tovább is megmarad. Majd arra intette őt Farel, haljon úgy meg, mint keresztényhez illik; Kálvintól főképp, a kit makacssága által sokszorosan megsértett, haladék nélkül kérjen bocsánatot. Kész szívvel hajlott reá a megtört fogoly: kész volt megalázni spanyol büszkeségét régi barátja és most halálos ellensége előtt. Legott hírül vitték ezt Kálvinnak, kérvén őt Servet börtönébe. A hajthatatlan diktátor elutasítólag válaszolt: a hatóság engedélye nélkül ugyan hogy érintkezhetnék ő halálra ítélt gonosztevőkkel. Elmentek hát a tanácshoz s onnan két senatort nyertek ki, kik a hatalmas főpapot a reménykedve váró áldozathoz elkísérik (*Bock*: II. 373., 374. *Porter*: 30. *Trechsel*: I. 259. — V. ö. *Révész*: 194.)

Nem mondhatni, hogy valami nagyon meghatotta volna Isten e kiválasztott emberét az inségepte odu, mely most siralombházul szolgál s benne a rongyokkal takart félmeztelen alak, kit évekkel ezelőtt Párisban főrangú tanítványok körében látott és a kitől csak genfi elfogatásakor is hat drága gyűrűt és az akkori időkben vállon viselni szokott egész kis vagyonnal felérő diszes aranylánczot vettek el. (*Bock*: II. 356., 357.) A belépő Kálvin megállt az ajtó mellett s hidegen tudakolta, mit akarnak itt tőle. Servet félénk alázattal közeledett feléje. Megfogta a kegyetlen kezeket és bocsánatáért esengett, mindazon méltatlanságok elfeledéseért, a mikkel valaha megbántotta. Ez *őszinte* bocsánatkérésre (*Révész*: 194.) most, két

órával Servet utolsó útja előtt, mikor már készen várta őt a máglya, mit a hajdani jó barát számára maga állítottatott fel: Kálvin kevély és igaztalan szemrehányásokkal fel-lt. Kiereszté ékesszóló hangját és a meglepett városatyák, Farel, Servet és a báméskodó törv-ny-szolgák előtt „hosszu oratiót“ (*Bock*: II. 374.) tartott a közte és Servet közt lefolyt dolgokról. Előadta, hogy jó maga soha személyes sértést nem követett el az elítélt ellen; visszaemlékezett arra, hogy már 16 (?) évvel ezelőtt élete veszélyeztetésével is józan elvekre akarta bírni Servetet: ő nem tehet arról, hogy a kegyes emberek nem nyújthatnak most kezet nékie, mint egy megtért bűnbánónak. Magánleveleiben is szeliden intette őt, a nélkül, hogy a nyilvános megszégyenítést kereste volna. Szóval a jóakaratnak egyetlen jelét sem mulasztotta el bármikor is irányában. Ilyen és ezekhez hasonló „szabad szemrehányásaival“ egészen elkeserítette (*donec liberis meis obiurgationibus magis exacerbatus*) a bocsánatért esdeklő rabot; végre kitört ez a kegyes orator ellen és „örjögését inkább, mint haragját ellene kiöntötte.“ (*Def. Orth. Fid.* 7. — *Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 260.)

Kálvin abban hagyta tehát jóvoltának tovább való emlegetését, csak arra utasította még befejezésül Servetet, hogy az örök Istenhez forduljon inkább bocsánatért, a kit ábrándozásaival annyira megbántott. Azután egy épületes theologiai értekezésbe kezdett, melyeket Servet két hónap óta eleget hallott már. Látván tehát, hogy a hallgatásba merült fogoly mítsem figyel a kegyes okoskodásokra, saját szavai szerint dicső Kálvinunk: „nem akart *bölcsebb lenni Mesterénél*“ és az ő Pál apostolának szavait követte: Az eretnek embert egy-két intés után megvesd! — a börtönt és megvetett rabját ott hagyta. (*Porter*: 30. *Bock*: II. 374. *Trechsel*: I. 259., 260. — V. ö. *Révész*: 194., 195.)

Kálvin eltávozása után Servet a mellette maradt Farel följegyzése szerint kegyesen készült a halálra. Könyörgött az istenhez bünei bocsánatáért s könyörgésében az istennek fiát az ő megtartójának és üdvözítőjének nevezte. Végre elérkezvén az utolsó óra, fohászok, solajok és ájtatos könyörgések között a tanács elé vezették. (*Bock*: II. 374, 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.) Itt felolvasták előtte a halálítéletet, mely szintén Kálvintól eredt: titkárának kéziratában megmaradt az utókorra. (*Porter*: 30.)

— *Villanorai Serret Mihály, Arragoniai királyságból, Spanyolországból.*

— A ki 23—24(?) évvel ezelőtt könyvet adott ki Hagenauban a szent és oszthatatlan háromság ellen, mely könyvért a német egyházak *szán-íléssel* büntették. Nemsokára (?) Vienneben is nyomatott *hasonló* káromlásokkal teljes könyvet, mit a „*Kereszténység visszaállításá-*“nak nevezett, hogy a szegény tudatlanokat annyival inkább megcsalhassa. . . Az igaz hitet *magánleveleiben* is megtámadta. Nevezetesen a város egyik prédikátorához irt levelében *vallásunkról* azt mondja, hogy nekünk sem hitünk, sem Istenünk, s egy Isten helyett háromfejű Cerberusunk van. Iszonyu tévelygései mellett városunk fogházában is

mindvégig megmaradt, *sértegetvén* és gyalázzván minden igaz keresztényt, *trinitáriusnak*, istentagadónak és *varázslónak* (Simon magus!) nevezvén őket... Meg lévén győződve a felől, hogy te Servet már sok idő óta minden intés ellenére abban munkálkodtál, hogy az Isten egyházában szakadást és zavart idézz elő, mely által sok lelkek elveszhettek és végső romlásra juthattak volna. Rettenetes, borzasztó botrányos és ragályos tudomány! Mindezen és más (!) igaz okok alapján, miután Isten nevét segítségül hívtuk, az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében arra ítélünk tégedet, hogy egy karóhoz kiköttetve könyveddel együtt elevenen megégettessél, mignem tested hamuvá leszen. Így ér véget a te életed, hogy *példa légy másoknak*, a kik hasonló bűnt akarnának elkövetni. (V. ö. *Révész*: 189—192.)

A kegyetlen ítélet hallattára térdre esett Servet és úgy kérte a tanács bírát, módosítsák fejtételre az elevenen való megégetést, nehogy az iszonyu kín kétségbeejtse őt és lelkét kárhozatba ragadja. Ha véteni talált valamiben, csak tudatlanságból cselekedte, mert az istenség dicsőítése volt célja ő neki is mindenkoron. Farel kemény szavakkal kezdte feddeni a boldogtalant: ismerje el, hogy büntetését nagyon is megérdemelte. Szálljon hát magába s mutasson illő bűnbánatot, mert csakis így remélhet magának kegyelmet. A szegény elítelt ismételten erősítette ártatlanságát s kérte istent, ne tudja be vádlóinak, a mi vétket elkövettek ellene. Enyilatkozat eltépte Farel türelmének utolsó szálait. Heves szemrehányásokkal támadt rá a szerencsétlenre s azzal fenyegetődött, hogy tüstént magára hagyja, ha ily megátalkodottan marad továbbra is kárhozatos tévelygésénél. A megrémült Servet csöndes megadásal fogadta ez indulatos kitérést. Szerény és engedelmes hallgatása még a rajongó lelkiatya elfásult szívét is megillatá. Erőt vett tehát könyörtelen vakbuzgóságán s most már az ő kérését is egyesíté a fogoly szivreható esengésével; de a tanács tekintélye nem engedte, hogy a már egyszer meghozott ítéletet bármi részben is megváltoztassák. (*Bock*: II. 375. *Trechsel*: I. 260. — V. ö. *Révész*: 195.)

Reggel 10 óra volt, mikor a fanácsháztól megindult a legszomorubb halotti menet a Genf előtti kies Champel mezejére. „Gyönyörű szép festői vidék ez; de örök időkreborzasztóvá lett azon iszonyu tény által, a mely e napon itt elkövetetett.“ (*Révész*: 196.) A város falaitól nem messze zöldes halom, „Genf Golgothája“ emelkedett. (*Bpesti Szemle*, XVII. 238.) A halom tetején földbe ütött karó, a karó körül máglya, melyet vakbuzgó embertelenség száraz galyakkal elegyített nyers tölgyfából rakott meg. (*Bock*: II. 376. *Sand*: Bibl. Antitrin. 8. *Wallace*: I. 443. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 31. *Mosheim*, *Gibbon*, *Tollin*, *Gordon* stb., stb. — V. ö. *Révész*: 196.)

A vesztőhely felé a St.-Antoine kapun át fegyveres poroszlók és roppant népsokaság kíséretében közelgő Servet ez utolsó útjában is folyton folyvást imádkozott. Farel és néhányan a közel menők közül meghatott szívvel kísérték őt halk imájában. A gorosztevők módjára lánczravert, koldusnál nyomorubb, rongyokkal is alig takart, félmeztelen emberalak egyszer csak megáll gyász kísérete közt, égre

emeli könnyes szemeit és messze elhallatszó, tiszta, csengő szóval felkiáltott: „Oh, istenem! tartsd meg az én lelkemet! Oh, Jézus, az örök istennek fia! könyörülj én rajtam!” Mikor a városból kiérve, megáldoztatása iszonyu előkészületeit (*Révész*: 196.), a lombborított alacsony farakást megpillantotta, egész valójában megrendült, mintha villám sujtott volna le mellette. Majd földre borult nemzetének szokása szerint és erőért könyörgött szive legmélyéből. Ekkor a vakbuzgóságtól elragadt Farel az előtte porban fekvő, megalázott eretnekre mutatott és a kisérő sokasághoz fordulva, kevély diadallal így kiáltott fel:

— Ime! tinnenmagatok látjátok, mily nagy ereje vagyok a Sátánnak, midőn valakit az ő körmeiben tart. Ez az ember fölöttem igen tudós és talán azt gondolja magában, hogy helyesen cselekedett. Hanem most már az Ördög hatalmába került, a mi még veletek is megtörténhetik. (*Bock*: II. 375. *Wallace*: I. 442. *Trechsel*: I. 261. *Porter*: 30. 31.)

A mint a földről ismét fölemelkedett, Farel mohón unszolni kezdte, mondjon ő is a népnek valamit: tegyen bűnbánó vallomást megbánt vétkéről és hívja segítségül Jézust, az *Isten örökké való Fiát*. Servet csak sohajtozni tudott és szivszorongató gyötrelmében hangosan fohászzkodott: „Oh, istenem! Oh, én istenem!” Farelnek még mindig az járt eszében, hogy a haláltól rettegő eretnek vissza fogja vónni kárhoztatott vélekedését; e remény fejében megkérdezte: nincsen-e más mondani valója? „Miről beszélhetnék jobbról, mint istenről”, felelt a fakgatott keserűen. (U. o.)

Farel, ki távolról sem ismerte a lefolyt tanuvallatást, figyelmeztette most az elítéltet, hogy ha felesége és gyermekei vannak s kimulása előtt végrendeletet óhajt tenni: ime, itt áll a közjegyző. Servet, kinek nem volt családja, pénzét pedig az utolsó fillérig elszedték inquisitorai, e szavakra megint csak szótlanul hallgatott. Most Farel arra intette, hívja fel a népet, hogy könyörögjenek érte. Servet teljes készséggel rá állt erre; a körülállókhöz fordult s kérte őket, támogassák őt a rá következő nehéz megpróbáltatásban kegyes fohásaikkal. (U. o.)

E nem remélt fordulatra Farel ismételten fölszólította: ismerje el és vallja a Jézust Isten öröktől fogva való Fiának. Servet inkább a hóhér intésének engedelmeskedett és a máglyaként felhalmozott fanyalábok közé lépett. A genfi bakó nyilván Kálvin elveit vallotta, mivel a földbeásott karóhoz erősítő kötelet nem kötötte oly szorosan a nyak körül, hogy a nyakas hitetlent vergődés közben megfojthassa. A kénkövel itatott szalmakoszoru is, mit fejére Jézus töviskoronájaként alkalmaztak, füstjével utóbb csak a pokoli gyötrelmeket növelte. Servet megkérte a hóhért, ne kinozza őt sokáig. Némi irgalomra lágyulva elfordult ez tőle s úgy élesztett tüzet, mivel a szerencsétlent körülfogó farakást egynél több helyen meggyújtotta. A láng gyorsan harapódzott tova a száraz faleveleken. A felllobogó láng láttára az őszi dértől megfakult tölgylombok közt lelánczoltan vonagló meztelen alakból oly borzasztó kiáltás tört ki, mely

az egész körülálló néptömeget megrezsentette. „Misericordias! Misericordias! Irgalom, oh, irgalom!” rimázkodott az élő emberáldozat a gomolygó füstfelleg mögül szívszaggató hangon. A nép lélegzetét visszafojtva, vagy könnyezve és sohajtozva állt ottan. Mindenki szánta szívében és senki sem akadt, ki őt a hetek óta folyó fanatikus izgatások után is most bárcsak egy árva szóval káromolta volna. Csupán a hitbuzgó Farelről beszélnek, hogy még a lángok közt kinlódó szerencsétlenre is rá kiáltozott volna az ő kegyes intéseivel: Higyj Jézus Krisztusban, az Isten örök fiában! — Ily részvétet és szánalmat gerjesztve haldoklott Servet az emésztő láng és fulasztó füst közepette a kín és gyötrellem máglyáján egy félóráig. „Jézus, az örök isten fia, könyörülj rajtam!” kiáltja ekkor utolsó szavait a végső kétségbeesés lélekrázó hangján. A megrémült nők sirni kezdenek. Szánakozó lelkek száraz fű- és rőzsecsomókat dobálnak fel a füstölgő üszökhalomra, hogy az iszonyu halálharczot siettessek. A nap épen délponton állt s a Szent Péter egyház tornyában 12-öt vert az óra, mikor szegény végre kiszenvedett. (Az egykoru Farel, Vaticanus és Hyperphrogenus után *Bock*: II. 376—378. *Sand*: 7. 8. *Trechsel*: I. 261. *Wallace*: I. 443. *Tollin*: 2. *Porter*: 31. *Hottinger*: Hist. Reformationis. 804. stb. — V. ö. *Révész*: 196. 197.)

Igy halt meg Servet a keresztény hit, evangéliumi szeretet és felvilágosodás 1553-ik, Kálvint uraló esztendejében. A leggyötrelmesebb kinokat szenvedve, de azért igaznak vallott elveit egy pillanattig is meg nem tagadva, elköltözött oda, hová az orthodox kegyesség bizonyára nem fogja követni, hogy Krisztus nevében számon kérje még egyszer tőle meg nem változtatható gondolkozását és becsületes meggyőződését.

Kálvin maga ezalatt a *Szent Péter egyház szomszédjában*, kanonok-utczai háza ablakából tartotta szemmel a „reformatio nagy panorámáját” és benne a felszálló baljóslatu füstfelhőt, mely a megerősödött egyház történetében egy egészen új korszakot jelentett. Némelyek hinni szeretnék, hogy mikor Servetet utolsó útján megpillantotta, oly kárörvendő nevetésre fakadt, hogy arczát öltönye szárnyával volt kénytelen eltakarnia. De ily lelketlen szivtelenség még Kálvinnól sem hihető el s az egész kózsza hirt meztelenben az ellene nyilatkozó közvélemény gyűlöletének lehet tulajdonitanunk. (*Bock*: II. 377. — V. ö. *Bpesti Szemle*. XVII. 227. 241.)

Mert az iszony kiáltása hangzott fel Európa különböző részein, alighogy elhamvadt a szerencsétlen spanyol tudós máglyája a genfi halmon. (*Bpesti Szemle*. XVII. 239.) Már okt. elején egy névtelen hollandi levélben intette Joris Dávid a bazelieket Servet ügyének felkarolására. A bírák közül is nemcsak Perrin, Du Molard, Wandel, Berthelier, ez előkelő genfi nemesek és a hatalmaskodó Kálvin természetes ellenségei, védték, a mint tőlük kitelt, a halálba üzött idegent. Barninak teljesen igaza van, midőn azt állítja, hogy magában Genfben is igen sokan voltak, kik kárhóztatták a türelmetlenséget és Kálvin eljárását. Bullinger, Beza, sőt maga Kálvin is

bevallja ezt. (*Porter*: 59.) Az e'keseredés ellene nemsokára annyira növekedett, hogy már-már a város elhagyására gondolt. (*Porter*: 60. — *Henry*: *Life of Calvin*. II. 244.) De nem akarta addig elhagyni a „szentek városát“, mielőtt az ő „gonosz“ ellenségei kiirtását tűzzel-vassal meg nem kísértette volna. Ugy látszik, még a per folyamán vonták kérdőre s egyúttal kinpadra D'Argillére Antalt, a mért Servetet nyiltan védeni merészelte Kálvin ellen. Többszöri kínzás után lefejezték, mert ilyen példákkal volt szokás Kálvin idejében a népet a jó ügy mellé hajlítani. Az olasz Gribaldo, Blandrata, Gentilis, tudjuk, mint jártak Genfben a Servethez szításért. Nem utolsó a Coppa Katalin esete sem. Ez olasz úrhölgyet kihallgatta Kálvin két kémje, a mint szabadon nyilatkozott a kivégzett vértanu felől: „*Egy bizonyos egyén* martyr-halált szenvedett Jézusért, egyedül a Kálvin bosszuja miatt. Rosszul tett a tanács ez ártatlan ember megöletésével. Ő el fogja hagyni Genfet, mert nem tetszik neki, hogy elítélik mindazokat, a kik csak szót is emelnek a láb alól eltett idegen érdekében. Ő csak egyedül a Jézus szavaira tekint s érzi, hogy ha szó nélkül elnézi ezt és meghal Genfben: az ördögnek lesz vértanuja.“ Az *amende honorable* (nyilvános bocsánatkérés) lealázó büntetésére ítélték a szókimondó asszonyt „iszonyu“ büneért. E hathatós büntetésmód kitalálása is Kálvin törvényhozó elméjét dicséri, ki előtt az Institutióban nyiltan kimondott vezérelv lebeghetett: „Miérthogy pedig az nemes indulatu nagy elméknek ezer halálnál is keservesebben esik a gyalázatszenvedés...“ (*Instit.* III. kv. 8. r. 8.) Egészen Kálvin intézkedéseinek szellemében történt, hogy az elítélt szegény nő a népet összecsiszító trombitaharsogás között, rendőröktől kísérve, kezében égő gyertyát tartva, csak egy szál ingben és mezitláb járta be Genf utcáit s végre a nagy piacon térden állva kért bocsánatot az égbeli hatalmasságoktól, a mért Istent és az ő törvényszékét gonosz rágalmakkal megbántotta. Ez orthodox izü actust még azzal is megfűszereztek: ha 24 óra alatt el nem hagyja a várost, fejét veszti az isteni Genfnek Kálvinszabta törvényei szerint. (A genfi tanács jkönyvéből *Audin*: *Hist. de Calvin*. II. 166. 5-me ed. — *Porter*: 71. 72. — V. ö. *Révész*: 31. 233. 234. *Bpesti Szemle*, XVII. 240.)

Ily csufosan lakoltatta meg Kálvin néhány évvel előbb Ameaux Pétert is részeg korában ejtett szidalmiért és néhány évvel utóbb Gentilist hitbéli eltérésekért. Azonban sem Szásznál, sem buzgó Révészünknel nem találjuk följegyezve a hasonlithatatlan Kálvinjog legérdekesebb hajtását, mit a nemtheologus Szűcs elég vigyázatlanul az olvasók elébe tár, hogy t. i. a hóhér tiszte volt az „*amende honorable*“ kétségbeesett áldozatát nyelvére vetett vasfogóval utczaról-utczára hurczolni a „szentek városában“, s hogy netalán a város érdemes tisztviselőjének könnyü dolga ne akadjon, nehéz köveket akgtattak a szerencsétlen vezeklő nyakába, mi az egybefutott bámész néppel a meghurczolt gonosztevő agyonveretésre méltó voltát tudassa. Ily nemes izlésre vallanak Genf Mózesének „evangeliumi szellemü“ törvényei. „E valóban iszonyu és gyalázatos büntetés“, mondja Révészünk (*Kálv.*

élete: 132.), mely Isten megtévedt (?) képmásait a veszett kutyáig lealacsonyította, kezét fogva az erkölcsépítő szégyenkövel, a bűntörő ekklézsiakövetéssel s a boszorkányok és belső emberek számára gyujtatott máglyákkal, irtotta ki alföldünkön a hitetlenséget s ténitette „józan“ utra a kálvinizmustól elhajlani kész lakosságot a Mélius: arany időkben. (*Szücs*: Debreczen tört. II. 528. 529. V. ö 578—581. — *Unitár. Magyarországon*: 58. 90.)

Az olasz menekülők, kik közt a XVI. sz.-ban a renaissance felvilágosodás csodálatos gyorsasággal terjesztette el a szabad eszméket, kerülték Servet halála után Genf környékét és inkább a többi svájci városban széledtek el. El-kivándorolgtattak Lengyel- és Magyarországra is, hol csakhamar hullámszerű kezdett ama nagyfontosságú hitmozgalom, mely a Genfben gyökeret verő Augustinusi orthodoxia ellenében a vele hajdan szemben állt ós monarchianizmus felújítására, a Kálvint és Luthert tulszányaló újabb szabadelvű reformationnak, a mai unitárizmusnak megalapítására törekedett.¹⁾ Ha valakit közölők balsorsa az evangelium oroszánjának barlangjába vetett, honnan oly kevés nyom látszott kifelé, a kevésbbé meghunyászkodott polgárok keserű sarcasmussal kérdezték: talán bizony az új pápa lábainak megcsókolására jött, a ki az ő városukban ütötte fel trónusát. (*Beza*: De haereticis. Ed. 1554. 5. — *Porter*: 60.)

Bázelben, Bernben, Lyonban, hová Kálvin keze el nem ért, sokkal szabadabban nyilatkozott a felháborodott közvélemény. Mint Kálvin és a genfi lelkészek panaszaiból értesülünk, a legélesebb kifakadások közt tárgyalták a genfi eseményeket mind magán, mind nyilvános helyeken. Bernben Bolsec Jeromos különösen a vásárra begyűlt genfielők előtt szerette ledicsérni az ő Kálvinjokat, gazembernek és eretneknek nevezgetvén őt (*Calvinum esse hominem nequam et haereticum*), a kinek igazságtalan zsarnoksága nyomta el a jó ügyet és vitte Servetet halálra. Zebaedeus nyoni lelkész messze vidéket betöltött azzal, hogy Kálvin és papjai rosszabbak a pápistáknál. Egy izben Lukács ismeretes helyét, hol az ördögök kéri Jézust, hocsássa őket a disznósordába, nem habozott a genfi kartársakra alkalmazni. ... Még nőket is láthatunk, kik merészen hangot adtak a felzúdult méltatlankodásnak. Gúnydalokat költöttek az új pápára s ismert és ismeretlen szerzők elegiákban és elterjedt népekekben énekelték meg a genfi máglya elhíredt áldozatát. (*Trechsel*: I. 195—202. 263. 321. stb. lapokon hosszasan sorolja fel az ide tartozó adatokat.)

Bázelben, hol hű kegyelet őrizte Erazmus szellemét, Cellarius, Coelio Curio, Castellio, az akadémia tudós tanárai, mondtak kárhóztató ítéletet a Genfben történtek fölött. Kálvin neve oly rossz hangzású lett Bázelben, mint akár a kath. Párisban. A *kálvinista* név a

¹⁾ „Servet kivégzése loirhatlan mértékben óbresztette fel a Sátán örült-ségét, oly lángot gerjesztvén, mely elhorította Lengyel-, Erdély- és Magyarországot. Oh, vajha ne terjedne tovább!“ *Beza*: Calvini Vita. A. 1553.—*Porter*: 59.

megvetés és gyalázat kifejezésének tartatott.¹⁾ Kálvin már 1553. decz.-ben pokolra kárhoztatja a bazeli tanárokat egyik bizalmas levelében. Egy év múlva dr. Grattarolus panaszolja ugyancsak Bullingernek: már barátja is alig van, a miért ő nem Servetanus, Coelianus, Castilioneus, vagy Lutheranus, avagy képmutató és hízegő. Sőt „ha Kálvinnak lihetünk“ (*Bpesti Szemle*, XVII. 226.), alig lobogott fel a Servet máglyája, még a tudatlanok közt is akadt sok olyan, ki magát Servet tanítványának vallotta „csupán ujságkedvelésből.“ (*Trechsel*: I. 263. 264 V. ö. *Wallace*: I. 396. II. 26. stb. *Bock*: II. 229. 310. 311.)

Igy történt azután, hogy nemcsak a máglya által megdicsőült eretnokség elnyomására, hanem a megtámadt jóhírnév védelmére is valami orvosló eszközről kellett a jó Kálvinnak gondoskodnia. Tekintélye még tisztársai előtt is veszélyben forgott, mert a szövetséges városokban éles szemrehányások érték a lelkészeket, mint a kik czinkostársai voltak Kálvinnak Servet elítéltetésében. (*Trechsel*: I. 264. V. ö. *Bock*: II. 370.) Ezek közül a méltán szorongatott Bullinger 1553. decz. 13-án felszólalt: „*Láss utána, Kálvinom, hogy minden jók számára szorgalmatosan és kegyesen lefedj Servetet az ő végsorsával úgy, hogy mindenki megborzadjon a bestiától.*“ (*Trechsel*: I. 264. *Porter*: 69.) Kálvin már decz. 31-én visszair, hogy Servet ellen a frankfurti vásárra könyvbe foglalta mindazt, a mit Bullinger tárgyaini óhajtott. (*Trechsel*: I. 264.)

Francziául kelt előbb e nevezetes mű, mit csakhamar maga Kálvin latinra is lefordított. (*Porter*: 51. 68.) E nagy port felverő könyvben lép ki merészen a világ elé az a Kálvin, ki Genfét vérrel és vassal reformálta s ki ott a lelkeken másfél évtized óta csaknem korlát nélkül uralkodott. Bármennyi kegyetlenséget követett is el eddig, mikor irt, elfekintve a természetét vált trivialis kifejezésektől, mindig meg tudta őrizni a keresztyéni kegyesség evangéliumi álarczát. Most már a viszonyok kényszerítő hatalma alatt átcsapva az ó-testamentum egyiptomi sötétségű régióiba, nyiltan szakított minden további mérsékelt iránynyal. Jól érezte magában, hogy a ki *a-t* mondott, annak *b-t* is kellek mondania; vagy mint a mélyelméjű népbölcsesség kifejezi: az ördög az odanyujtott kisujj után az egész kezét követelte. És „rendületlen következetességű“ Kálvinunk nem is késett a végkövetkeztetések levonásával. Megírta e *vásári* művet, melynél siralmasabbat, gyász következményekben kihatóbbat nem mutat fel a protestáris egyháziródomal.

Hogy Bullinger egyoldalú kívánsága szerint *mindenki visszaborzadjon az oktalan vadállattól*, szabadon hord össze könyvében mindent, a mi csak szemének, szívének megtetszett. Csodálatra méltó vakmerőséggel kinyilatkoztatja, hogy mindazok eretnekek, a kik az általa hirdetett és vallott hitigazságokat elég vakmerők visszautau-

¹⁾ Hogy a mit Szilágyi F. „teljes joggal“ egyháza büszkeségének tarti, a *kálvinista* elnevezés, mint megvető gúnynév ragadt a reformátusokra, arra nézve lásd a *Prot. Tud Szemle* 1870. évfolyamának adatait. (49. 66. l. stb.) V. ö. *Sárospataki Füzetek*. V. kt. 58. 125. — *Prot. Egyh. és Isk. Lap*. 1862. 1477. stb.

sítani. Halálra méltók az ilyenek mind a természet és mind Mózes isteni törvényei szerint; sőt maga Jézus is az evangéliumban ugyanezt tanította. Vérpadra velök kivétel nélkül és kegyelem nélkül, ha vissza nem vonják kárhuzatos tévelygésöket. Ki tagadja ez üdvös elv igazságát, az is eretnek s halál reá, ha makacsul megmarad gonosz vélekedésében. Servetus maga is eretnek volt, istenkáromló és makacs eretnek; a ki ellentállt az orthodox egyház hit-igazságainak úgy, hogy még maga Kálvin is tisztársaival együtt mind hiában fejtegette előtte jónak vélt iszonyu tévelygéseit. Ebből önkényt következik, hogy törvényesen, igazságosan és az Isten akaratja szerint ítéltek el és végezték ki. Bűn lett volna a legkevésbé is kimélni őt. (V. ö. *Porter*: 51.)

Ez magva a XVI. sz.-beli protestáns theologia leghirhedtebb termékének, melyben a „legnagyobb reformátor“ a Szent Ágoston könyháján főzött elővégzet tanát végre valahára méltó vendégségben a hivek elé tálalhatta. Valóban az urvacsora észszerü magyarázatán kezdett kálvinizmus tökéletes befejezést nyerhetett a Kálvint Krisztus apostolának el nem ismerő eretnekek gyász tórával. . . .

(Hetedik közlemény következik.)

KANYARÓ FERENCZ.

Látogatás angolországi hitrokoninknál.

Az E. K. Tanács által kinevezetvé, hogy folyó évi october hó 18 és 19-ik napjaira Oxfordba menjek a „Manchester College“ megnyitási ünnepére, hazulról október 3-án indultam el, s miután Kolozsváron october 6-án a szükséges utasításokkal elláttattam, Budapestre mentem.

Budapestről october 10-én mentem tovább Fangh Erzsi kisasszonynyal, a ki a londoni „Channing House“ iskolába volt menendő, Bécs, Mainz, Köln, Ostende és Dover irányába October 15-én este 8 óra után értem Londonba; 16-án reggel a nevezett kisasszonyt bevezettem az itt iskolába, a hol örömmel jelenthetem, a legnagyobb szivességgel fogadtak. A tanítónők között több régi jó ismerősömmel találkozá, igyekeztek ezek minket az intézet helyisége és berendezésével megismertetni. Innen a brit és külföldi unitárius társulat titkárához siettem, a ki örömét fejezte ki a felett, hogy az intézet megnyitásán jelen lehetek, majd nagy érdeklődéssel kérdezősködött egyházunkról. Kijelentette, hogy ők mennyire érdeklődnek budapesti egyházközségünk iránt, kimutatták közelebből is, a mikor a 100 font évi segélyt újra megszavazták s jelenben is készek minden erkölcsi támogatásra.

16-án délután értesíttem Dowson titkár és Carpenter tanár urakat Oxfordon a Londonba történt megérkezésemről s tudattam, hogy biztosan jelen fogok lenni a College megnyitási ünnepén. Ugyan e nap délutánján 4—7 óra között a titkár és egy volt tanulótársam meghívása folytán egy „papi értekezleten“ vettem részt. A londoni unitárius papok ör. Brooke Herford kezdeményezésére, társulattá alakultak itt arra nézve, hogy minden hóban összegyűlvén, megbeszéljék a végzett munkát s egyöntetűség tekintetéből tanácskozzanak a további teendők felől. Itt szerencsém volt a londoni unitárius papság egy részét viszont láthatni, míg a más részét megismerni.

October 17-ikét látogatásokra használtam fel; 18-án délelőtt megérkeztem Oxfordba. Itt Fletcher nevű anglikán papnak voltam a vendége, mit ismerve az Angliában levő felekezetek zárkozottságát, csak akkor tudtam magamnak megmagyarázni, a mikor rájöttem, hogy e pap leánya pár évvel ezelőtt hosszabb ideig tartó látogatást tett Magyarországon s kedves emlékekkel távozá, szivesen látott most egy magyar vendéget házuknál.

Oxfordba történt megérkezésem után azonnal értesítést és utasítást nyertem minden további teendőkre nézve. Első dolgom volt,